

APIE LITERATŪROS /KULTŪROS vietą samprotavimo rašinyje

Iš vertintojo užrašų

Gimtosios kalbos brandos egzamino reikalavimai samprotavimo rašinio turiniui apima ir literatūrinę/kultūrinę patirtį, ir literatūrinius/kultūrinius argumentus: skaičiuojama, kurią teksto dalį sudaro kultūrinė patirtis ir kiek tinkami ir svarūs yra argumentai iš literatūros/kultūros. Štai čia ir kyla didžiausios darbų vertinimo problemos.

Literatūra – dialogo partneris samprotaujant, tačiau literatūra negali atstoti gyvo, tikro gyvenimo, ji gali tik tą gyvenimą apibendrinti, atrasti dėsningumus ir taisykles. Ir tai yra viena iš literatūros funkcijų. Kaip tai vyksta, galime patyrinėti skaitydami L.Donskio straipsnio „Liūdesys dėl epochos ir užmirštos išminties klodai“ ištrauką. Kad būtų lengviau kalbėtis ir susikalbėti, atskiri segmentai straipsnyje sunumeruoti.

Leonidas Donskis: Liūdesys dėl epochos ir užmirštos išminties klodai

(1) Dėstydamas savo mėgstamą kursą „Politika ir literatūra“ dažnai studentų paklausiu, kokius jausmus ir asociacijas jiems kelia 66-asis Williamo Shakespeare'o sonetas. Vienas iš labai inteligentiškų studentų JAV man atsakė, jog tai laiką pranokstantis kreipimasis į savo epochą.

(2) Turbūt nebūtų tokio nepriklausomo ir mąstančio žmogaus, kuris negalėtų savo laikotarpiui ir aplinkai nors iš dalies pritaikyti šio soneto:

Mirties šaukiuosi širdžia nukamuota,-
Aš pavargau žiūrėt, kaip Menkysta
Ant karžygio lavono kelia puotą,
Kaip niekinama priesaika šventa,

Kaip drabstoma purvais Garbė auksinė,
Kaip jungą velka Laisvė išdidi,
Kaip mėtos Gėda dvokiančiam šiukšlyne,
Kaip kilnūs ryžtai smaugiami širdy,

Kaip dūsta didis talentas vergijoje,
Kaip spardo mulkis meno stebuklus,
Kaip pataikauja Gėris nebylus
Išpuikusios Niekšybės despotijai...

Aš mirt geidžiu, aš neturiu jėgų,-
Tiktai tave palikti man baugu.

(Vert. Aleksys Churginas)

(3) Didelė pagunda kyla šiuos žodžius pritaikyti visai sovietinei erai, nors puikiai suprantu, kad čia nėra jokių moralinių monopolijų – daug visuomenių ir istorijos laikotarpių prašyte prašosi šių Shakespeare'o eilučių. Tam tikrų asociacijų šios eilės gali kelti ir su nūdienos Lietuva – ypač pirmoji šio soneto strofa.

(4) Vienne iš yrančią Sovietų Sąjungą sukrėtusių filmų, Tengizo Abuladzės „Atgailoje“,

Lavrentijų Beriją stipriai primenantis, nors ir kažką panašaus į italų fašisto uniformą dėvintis niekšybės ir blogio gelmių genijus Varlamas Aravidzė aplanko dailininko šeimą (kurią vėliau pražudo) ir, atsidėkodamas jai už vaišes, dainuoja ištrauką iš Giuseppe's Verdi arijos ir dar perskaito 66-ąjį Shakespeare'o sonetą.

(5) Šėtono įsikūnijimas, skaitantis Shakespeare'ą ir gedulingu veidu pranešantis pasauliui žinią apie sugedusią ir blogyje skendinčią epochą – tai kažkas, kas pranoksta paties Shakespeare'o ir jo amžininko bei bičiulio Christopherio Marlowe vaizduotės ribas.

(6) Jie abu įsivaizdavo, kad Šėtonas žemėje pasirodo užsimaskavęs Niccolò Machiavelli'o pavidalu – Shakespeare'o „Otelo“ personažas Jagas sąmoningai sumodeliuotas pagal Machiavelli'į, istorinėje dramoje „Henrikas VI“ Glosteris (Glaoucester) savo klasta ir manipuliatyvumu žada pranokti patį blogio genijų Machiavelli'į, o Marlowe „Maltos žyde“ Šėtonas pasirodo Machiavelli'o pavidalu.

(7) Abuladzė nuėjo dar toliau – jo „Atgailoje“ Šėtonas (vienoje filmo scenoje, kurioje Varlamo sūnus Abelis ateina išpažinti savo nuodėmių vienuoliui, godžiai ryjančiam žuvį – Dievo simbolį, – paaiškėja, kad jis kalbėjo ne su vienuoliu, o su savo tėvu Varlamu, t.y. Šėtono įsikūnijimu) prabyla Shakespeare'o eilėmis.

(8) Dabarties politikai, kurių vadovėlinę išmintį kuria politikos technologų rekomendacijos, popkultūros ikonos, banalybės ir įvairių prietarų rinkiniai, Shakespeare'o neskaito ir laiko jį archyvų dulkių sluoksniu padengtu dalyku, nieko rimto esą negalinčiu byloti apie sudėtingą dabartį.

(9) O gal viskas yra priešingai – gal politikams trūksta tikros išminties ir politinės bei moralinės vaizduotės būtent todėl, kad jie nestudijuoja Dante's, Shakespeare'o, Cervanteso ir Swifto?

(10) Ar pasiduoti bejėgiškumo jausmui ir nevilčiai matant kaip kalba atsiskiria nuo veiksmo, žodžiai – nuo savo reikšmių, reali politikos praktika – nuo kalbėjimo apie ją būdų, o klastinga šypsena ir priešo veidą tiriantis žvilgsnis – nuo ištikimybės priesaikos ir skambių lojalumo pareiškimų? Ar vis dėlto pasiryžti gyventi ir veikti vardan idealų ir žmonių, kurių negalima palikti vienų ir tokiu būdu išduoti?

(11) Tai didieji Shakespeare'o klausimai, ištarti ne tik 66-ojo soneto lyrinio „aš“, bet ir Hamleto, Merkucijaus ir kitų Shakespeare'o personažų. Liūdesys dėl savojo laikotarpio sugedimo, žinomas dar nuo romėnų laikų, gali peraugti į išmintį suvokus, kad blogis nesirenka pavienių epochų ir šalių – veikiau priešingai, epochos ir šalys pačios jį susiranda arba pagimdo.

Mąstymo apie šių dienų politinę situaciją postūmiu straipsnyje tampa Šekspyro 66 sonetas (žr.1-2 segmentus), kalbantis apie pasaulyje vešintį blogį. Tačiau kad tai suprastum, pirmiausia turi mokėti interpretuoti straipsnyje kalbamą kūrinį (kas slypi už žodžių: *Menkysta, Garbė auksinė, Gėda, Gėris, Niekšybė* ir t.t.). Literatūra ar apskritai kultūra Leonidui Donskiui tampa šaltiniu minčių ir idėjų, kurios realiu gyvenimu tik patikrinamos (žr. 8-9 segmentus), filosofas pamini vos keletą realybės faktų (4; 6 segmentai) – vardų, pavardžių, įvykių, kurie ir yra tikrieji argumentai; jų paminėjimas atveria visą platųjį istorijos ir politikos kontekstą. O šiaip straipsnyje L.Donskis literatūrą/kultūrą tikrina kita, tiksliau – kito laikotarpio literatūra/kultūra: XVI a. Šekspyras puikiai „susikalba“ su XX a. kino režisieriumi Tengizu Abuladze, tarsi sutardami, kad laikas eina, o Blogio veidas nesikeičia. Literatūra L.Donskiui tampa stebuklingu veidrodžiu, rodančiu kiekvienos epochos esmę.

O dabar grįžkime prie samprotavimo mokymo mokykloje ir egzamino vertinimo instrukcijos reikalavimų, keliamų samprotavimo rašiniui.

Egzamino užduoties tema nėra mokiniui žinoma iš anksto, ji nekyla natūraliai iš gyvenimo situacijos, o yra pateikiama kaip moksleivio brandos – jo mąstymo, kultūrinio išprusimo – patikrinimas. Negana to, reikalavimas teiginius grįsti literatūriniais ar kitais kultūriniais argumentais sukuria papildomų komplikacijų, kurių „natūraliuose“ samprotavimuose nepatiriame. Prisiminkime L.Donskio straipsnį ir literatūros panaudojimo tikslą jame – literatūra veidrodis, minties iliustracija, bet ne argumentas! Sutikime - skambėtų nelogiškai, jei istorikai, apibūdindami XVI a. Angliją, kaip rimtą faktą pateiktų Šekspyro soneto eilutę... Be to, literatūra, kaip ir kinas, teatras, dailė, muzika, yra virtualus, netikras, sukurtas pasaulis – jis tinka minčiai aiškinti, apibendrinti, bet negali **įrodyti** gyvenimo reiškinių kokybės, todėl net ne kiekvieno tipo ar temos samprotavime tinka. Tačiau VBE vertinimo normos vienodai negailestingos visoms temoms, tad, norėdamas gauti daugiau taškų, mokinys priverstas kultūrą paversti tuo, kuo ji iš prigimties nėra. Štai tada ir atsiranda netinkamas, nelogiškas, sąsajų netiesiantis perėjimas nuo literatūros prie gyvenimo faktų.

Netinkamas perėjimas nuo literatūros prie gyvenimo faktų

Paskaitykite keletą pavyzdžių iš įvairių moksleivių darbų:

„*Neretai sunku gyventi, kai gyventi lengva*“ (A.Baltakis)

Yra žmonių, manančių, jog materialinės vertybės leidžia gyventi lengvai, be jokių problemų. Savo nuomonę jie argumentuoja tuo, jog už pinigus gali nusipirkti viską. Tačiau Šekspyro kūrinys „Hamletas“ – puikiausias pavyzdys, rodantis, kad ši nuomonė klaidinga. Karalius Klaudijus nužudo savo brolių ir tampa šalies valdovu. Vis dėlto, turtai ir šlovė šiam karaliui laimės neatneša. Padaryta nuodėmė **jam neleidžia ramiai gyventi. Ar Seimo nariai gyvena kitaip?** Manau, kad ne.

„*Neretai sunku gyventi, kai gyventi lengva*“ (A.Baltakis)

Tokia žmogaus prigimtis: jis turi kovoti, siekti, klysti ir vėl siekti. Tik turintis troškimų ir svajonių žmogus gyvena lengvą gyvenimą savo dvasia. Štai ir Gėtės dramoje „Faustas“ **Dievas sako: „Žmogus per klystkelių suranda tikrą kelią“.** **Pasvarstykime, kokia buvo Lietuvą gynusių partizanų, prie televizijos bokšto už laisvę kariavusių žmonių būseną.**

Logikos ar stiliaus klaidos čia akivaizdžios, nes brandus žmogus negali painioti realybės ir fantazijos. Tokie pavyzdžiai įrodo, kaip svarbu pastebėti ir laiku „diagnozuoti“ samprotavimo rašymo problemas, nes po to dar laukia ilgas ir sunkus jų „gydymo“ kelias. Niekas nepasidaro savaime, todėl literatūrinio/kultūrinio konteksto ir tikro gyvenimo pavyzdžių jungties, kaip problemos sprendimo, verta paieškoti.

Pirmiausia pažiūrėkime, kaip tokias problemas sprendžia samprotavimo rašymo asai, kad ir L.Donskis jau minėtame straipsnyje „Liūdesys dėl epochos ir užmirštos išminties klodai“. Štai keletas pavyzdžių:

[1] <...> Didelė pagunda kyla **šiuos žodžius** pritaikyti visai sovietinei erai <...>.

[2] Dabarties politikai, kurių vadovėlinę išmintį kuria politikos technologų rekomendacijos, popkultūros ikonos, banalybės ir įvairių prietarų rinkiniai, **Shakespeare'o neskaityti** ir laiko jį archyvų dulkių sluoksniu padengtu dalyku <...> O gal viskas yra priešingai – gal politikams trūksta

tikros išminties ir politinės bei moralinės vaizduotės būtent todėl, kad jie nestudijuoja Dante's, Shakespeare'o, Cervanteso ir Swifto?

[3] Ar pasiduoti bejėgiškumo jausmui ir nevilčiai matant kaip kalba atsiskiria nuo veiksmo, žodžiai – nuo savo reikšmių, reali politikos praktika – nuo kalbėjimo apie ją būdų, o klastinga šypsena ir priešas veidą tiriantis žvilgsnis – nuo ištikimybės priesaikos ir skambių lojalumo pareiškimų? Ar vis dėlto pasiryžti gyventi ir veikti vardan idealų ir žmonių, kurių negalima palikti vienu ir tokiu būdu išduoti?

Tai didieji **Shakespeare'o klausimai**, ištarti ne tik 66-ojo soneto lyrinio „aš“, bet ir Hamleto, Merkucijaus ir kitų Shakespeare'o **personažų**.

Kaip matome, visais atvejais straipsnio autorius pabrėžia, akcentuoja, kur yra literatūra (ji visada šliejama prie minties išaiškinimo, iliustravimo), o kur prasideda gyvenimo aktualijų aptarimas. Gal vertėtų bent keletą tokių standartinių frazių pamokyti ir moksleivius, pavyzdžiui:

- Šiuos žodžius galime pritaikyti...
- Tai puiki iliustracija to, kas vyksta ir realiame mūsų gyvenime...
- Taip sakydamas X buvo teisus – tokias problemas dažnai sprendžiame ir mes, XXI a. žmonės...
- Galime pažiūrėti, kaip tokias problemas siūlo spręsti X ar Y...

Neteisinga kūrinio interpretacija

Jeigu pažiūrėtume, kaip profesionalai rašytojai ar žurnalistai naudoja literatūrinę bei bendrąją kultūrinę patirtį, pamatytume, kad einama dviem keliais: arba naudojamosi visiems puikiai žinomais kūrinių ir labai tradicinėmis jų interpretacijomis, arba pateikiama itin trumpa kūrinio santrauka/aprašymas ir tada kuriama analogija su nagrinėjama situacija. Tačiau mokiniai elgiasi kitaip, mat neturi didesnės samprotavimo rašymo patirties. Mokyklose nagrinėdami įvairiais aspektais kūrinių ištraukas jie nežino, kurios iš tų interpretacijų yra tipiškos, visuotinai pripažintos, o kurios reikalautų atskiro gana ilgo ir išsamaus paaiškinimo. Pavyzdžiui, visuotinai priimta aiškinti, kad J.V.Gėtė „Faute“ vaizduoja dramatišką Fausto ir Margaritos meilės istoriją, todėl nesuprasta liktų mokinio minties iliustracija, kad Faustas yra paprasčiausias suvedžiotojas, linkęs savo kaltes primesti kitiems (kad ir Mefistofeliui). Toks pavyzdys atitrauktų skaitytojo dėmesį nuo nagrinėjamos temos prie naujos visuotinai žinomo kūrinio interpretacijos.

Dar blogiau, kad kai kada mokiniai bando samprotavime remtis nevisiškai suprastais kūrinių ar net neteisingai interpretuoja jų temas bei problemas. Pavyzdžiui:

„Neretai sunku gyventi, kai gyventi lengva“ (A.Baltakis)

Faustas yra nelaimingas. Jis siekė vis daugiau ir daugiau, tikėjo, kad laimė slypi kažkur kitur, bet jos nerado. Ir netgi turėdamas galimybę **sustabdyti akimirką, kurią jis jaustųsi laimingas, to nepadarė**. Tokios akimirkos Fausto gyvenime nebuvo. **Tačiau išsikeldamas vis didesnius tikslus, jis darė savo gyvenimą lengvesnį**, nes visada tikėjo, kad kažkur laimė vis dėlto slypi.

„Ar menas daro žmogų geresnį?“

Menas padeda atitrūkti nuo kasdienybės, rutinos ir supančių neigiamų dalykų. Juk eilinis žmogus visą dieną praleidžia darbe, apsikrovęs dokumentais ar nebaigtais darbais. Grįžęs namo įsijungia televizorių, kuriame mato smurtą, blogį, kraują. Ar ne geriau būtų pavargus atsigulti ir atsiversti Kristijono Donelaičio „Metus“ ir pamiršti kasdienybę, visą blogį joje, skaitant gražius gamtos

aprašymus, apie būrų gyvenimą bei darbus, kur blogi dalykai pasakomi subtiliais būdais? Juk tai yra visiška priešingybė tam, ką matome kasdien.

Juk neaišku, kokio akimirksnio ieškojo Faustas, o keliami vis didesni ir keistesni tikslai tikrai nedarė jo gyvenimo lengvo... K.Donelaitis tikrai nebuvo mandagaus žodžio meistras, atvirkščiai – jo kalba apie blogybes visada šiurkšti ir pikta. Tokios **fakto** klaidos gali niekais paversti ir rimčiausią samprotavimą.

Ką iliustruoja literatūros pavyzdys?

Belieka atsakyti į klausimą, koks literatūros pavyzdys būtų geras. Iš ankstesnio klaidų aptarimo galime daryti išvadą, kad toks pavyzdys

- atitinka minties prasminius akcentus;
- yra svarus (paprastai klasikinės literatūros);
- aiški jo prasmė ar interpretacija.

Panagrinėkime vieną tokį pavyzdį:

„Gyvenimas pats savaime nėra nei gėris, nei blogis, o tik buveinė, koks jis bus, priklausys nuo mūsų pačių.“ (M. de Montenis)

Sprendimai, kuriuos tenka gyvenime priimti, yra svarbūs ir reikšmingi. Dažniausiai jie ir nulemia mūsų gyvenimo kokybę.

Prisiminus V.Gėtės kūrinį „Faustas“ pagrindinio veikėjo gyvenimas bei pasirinkimai tai įrodo. Sulaukęs senatvės ir nemažai nuveikęs mokslo srityje, Faustas nebuvo patenkintas savo gyvenimu. Jautėsi vienišas, niekada nepatyręs meilės džiaugsmo, neįvertintas kaip mokslininkas. Mano manymu, Faustas, kaip mokslininkas, realizavo save, bet kaip žmogus nesijautė gyvenęs visavertį gyvenimą. Galima teigti, kad Faustas nepažinojo pasaulio tamsiosios pusės iki tol, kol nesusutiko su Mefistofeliu, kuris jam „atvėrė“ akis... Piktoji dvasia Faustui sugrąžino jaunystę - tai, ko realiame gyvenime sugrąžinti neįmanoma. Bet mainais už tokį pasirinkimą prižadėjo sielą velniui. Būtent nuo šio netinkamo sandėrio Fausto gyvenime blogis tarsi įgavo pagreitį. Iki tol Faustas naudojo savo, kaip mokslininko, talentą prasmingai ir nieko neskaudino, tačiau susidėjęs su velniu paniekino jam Dievo duotą dovaną. Bandydamas pasivyti laiką (juk jis bandė atsigriebti už praleistą jaunystę, pamilo ir įstūmė į baisias kančias mylimąją Margaritą) rinkosi netinkamas priemones laimei pasiekti ir nesijautė laimingas. Taigi apmąsčius Fausto gyvenimą peršasi išvada, kad žmogus, neįvertinęs likimo dovanų, nemoka pasirinkti, ir klaidingi sprendimai atneša blogį ne tik jam pačiam, bet ir artimiesiems.

Temos pavadinime yra keli prasminiai akcentai:

1. gyvenimas,
2. gėris,
3. blogis,
4. priklauso nuo mūsų.

Be to, privalu atsižvelgti ir į teminį sakinį, kuris šį kartą temą papildo tokiu aspektu:

5. žmogaus sprendimai.

Vadinasi, ir pavyzdyje turime matyti tuos pačius akcentus: pabrėžiama, kad Faustas (1) gyveno (2) gerai, bet (4) jautėsi nelaimingas; (4) pats (5) priėmė sprendimą susidėti su (3)

velniu; net gavęs (1; 2) antrą gyvenimą nesijautė (4) laimingas. Kaip matome, argumento tinkamumas ir svoris didele dalimi priklauso nuo minties „svorio“.

O dabar pažiūrėkime, kaip atrodo ne visai tinkamai parinktas pavyzdys:

„Neretai sunku gyventi, kai gyventi lengva“ (A.Baltakis)

Deja, ne visi mes esame tokie pastabūs gilesniems dalykams, neretai pakliūvame į kasdieniškumo sūkurį: sureikšminame dalykus, kurie neturtina dvasios, nepuoselėja tikrų vertybių. Ką apie tai pasakoja A. de Sent-Egziuperi „Mažasis princas“? Princas keliauja per įvairias planetas ir vienoje jų sutinka didingą, savimi pasitikintį karalių. Jo karaliavimas Mažajam princui pasirodė keistas: per daug tuščiagarbiškumo, pagaliau nėra net ką valdyti! Tačiau jis didžiuojasi tuo, kad gali vadintis karaliumi. Išvykdamas Mažasis princas teatsidūsta: „Suaugę žmonės labai keisti“.

Nors temoje kalbama apie paradoksalią situaciją, kai lengvai gyvenant pasidaro dvasiškai sunku, mokinio pateiktas pavyzdys iš „Mažajo princo“ tokios situacijos neilustruoja, tiksliau – mokinys nesudeda reikiamų akcentų (nekalba apie sunkumus karaliaus gyvenime). Dar blogiau, kad pateiktas literatūrinis pavyzdys nepaaiškina ir neišskleidžia pastraipos teminio sakinio – juk „žadama“ kalbėti apie kasdieniškų ir gilesnių dalykų priešpriešą, o kalbama tik apie pasakos karaliaus keistumą!...